

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS

ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO

POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

2-A/2010

ZESZYT 5

ROK 107

ISSUE 5

YEAR 107

EWA GRABOWSKI*

PHOENIX – POWRÓT DO CENTRUM

PHOENIX – RETURN TO THE CENTER

Streszczenie

W niniejszym artykule przedstawiono problemy ewolucji urbanistycznej amerykańskiego miasta Phoenix. Scharakteryzowano poszczególne etapy podejścia do kształtowania zabudowy mieszkaniowej oraz roli centrum miasta. Po latach lekkomyślnego gospodarowania przestrzenią i degradacją obszaru centrum, nastąpił powrót do sprawdzonych wartości miast europejskich. Jednym z efektów stała się rehabilitacja publicznych przestrzeni centrum Phoenix.

Słowa kluczowe: amerykańskie miasto na pustyni, ewolucja urbanistyczna, rehabilitacja przestrzeni publicznych

Abstract

The paper demonstrates a difficult urban evolution of a modern American city by characterizing stages of suburban development and significance of the city center. After decades of indiscriminate wasteful land use which caused the degradation of the city center, Phoenix is reborn based on tried European urban schemes. The downfall did contribute to the rehabilitation of the urban nucleus – the city center.

Keywords: American desert cities, urban evolution, rehabilitation of public spaces

---

* Ewa Grabowski, Master of Architecture, samodzielna praktyka projektowa, Phoenix, Arizona, Stany Zjednoczone.

Wszystko zaczęło się od konnej przeprawy przez Dolinę Słońca, podczas której przedsiębiorczy Jack Swilling, zobaczył ruiny kanałów wybudowanych przez plemię Hohokam i zachwycił się pomysłem odbudowania prehistorycznego miasta. Położone w dolinie, nad okresowo pojawiającą się rzeką Salt River Phoenix, otoczone jest ze wszystkich stron pasmami górskimi. Miasto powstało w latach 70. XIX w., ale rozwój, który wpisał je na mapę miast amerykańskich nastąpił dopiero wtedy, kiedy nowoczesna klimatyzacja schłodziła piekące arizońskie lato.

To właśnie wynalezienie klimatyzacji spowodowało, że w latach 50. XX w. liczba mieszkańców w Phoenix zwiększyła się aż o 311%, pobijając rekordy wzrostu; w 1960 r. miasto liczyło już 439 000 mieszkańców¹. Tania i rozległa ziemia oraz gwałtowny rozwój pozwoliły na nonszalancką rozrzutność urbanistyczną, której produktem stały się charakterystyczne dla nowych miast, a szczególnie dla przedmieść, rozpropagowane przez Franka Lloyd Wrighta niekończące się Broadacre City oraz odpowiadające im obszerne parterowe domy na prerii reprezentujące charakterystyczny – Ranch Style². Niskie koszty energii i brak obaw o ekologiczne dobro planety doprowadziły do tego, że Amerykanie przyzwyczajali się do swoich przestrzeni, projektując dla swoich domów wiele energochłonnych urządzeń. Wszystko zaczęło stawać się większe, aby głównie służyć wygodzie.

W 2008 roku oszacowano, że aglomeracja Phoenix osiągnęła już liczbę 4 281 899 mieszkańców (w tym 1,3 miliona mieszkających w samym Phoenix), stawiając je na dwunastym miejscu wśród największych aglomeracji miejskich w USA po Detroit–Warren–Livonia (Michigan), a przed San Francisco–Oakland–Fremont (California). Od lat 80. ubiegłego wieku ludność wzrastała o ponad 40% rocznie. Lata 2000–2008 to okres, kiedy do Doliny Słońca sprowadziło się ponad million ludzi. Rozluźnione zasady pozwalające na łatwe włączanie nowych terenów do miast pozwoliły na szybkie zabudowanie dziewiczej pustyni w Dolinie Słońca³. Przepowiadano, że w ciągu najbliższych 40-tu lat Phoenix połączy się z oddalonym o prawie 200 kilometrów Tucson⁴.

Tania ziemia i łatwe ukształtowanie terenu spowodowały, że osiedla parterowych i jednakowo wyglądających domków „rozlewały” się po dolinie, wykradając coraz większe obszary pustynnych bezdroży. Obecnie Phoenix zajmuje obszar ponad 1334 km² ⁵. Nowe autostrady, poszerzane ulice miały przyciągać do miasta, ale przyrost ludności szybko wyprzedził tempo budowania dróg, których brak nowi mieszkańcy przyjmowali jako urok mieszkania na pustyni. Mieszkanie głównie w domach jednorodzinnych – w innych miastach widziane tylko na przedmieściach – miało swój niewątpliwy wpływ na urbanistyczny kształt i funkcjonowanie miasta.

W latach 50. nawet miejski teatr niemalże padł ofiarą tego rozwoju. Orpheum Theater, wybudowany w 1927 r. by gościć przejeżdżające kabarety-vaudeville, został zmieniony na kino, by przyciągnąć widzów. Mieszkańców było wprawdzie coraz więcej, ale migracja poza centrum wspomagana przez popularność telewizji trzymała ich z dala od miejskich atrakcji: Orpheum był pusty⁶.

Centrum Phoenix przez kilka dekad było symboliczne; jak dziwołagi wznosiło się w nim kilka wieżowców. Najwyższy – Valley Center (obecnie Chale Center) mający 40 pięter – raczej liliput w porównaniu do ówczesnego światowego standardu – tu wyglądał jak gigant otoczony dużymi obszarami niskiej, jednorodzinnej zabudowy. Centrum posiadało wszystkie funkcje, które tworzą miasto: ośrodek konferencyjny, filharmonię, teatr, parki, ale ulice jego zamierały po godzinach pracy.

W latach 80. władze Phoenix musiały przemyśleć kierunek rozwoju miasta albo otruć się własnymi spalinami. Podjęto próbę rehabilitacji obszaru centrum i tym samym ożywienia miasta. W tym czasie bowiem jedynymi jego stałymi mieszkańcami byli bezdomni, którzy starali się przebywać blisko ośrodków pomocy oraz ci, którzy uciekali w miejsca, gdzie byłoby mniej zauważalni. Zagwarantowane zostały fundusze na zbudowanie głównej biblioteki miejskiej, centrum techniki (Arizona Science Center) oraz museum (Phoenix Art Museum). Plan miał na celu wprowadzanie dodatkowych funkcji, które pomogły by tchnąć w miasto życie wieczorem. W latach 90. powstało Arizona Center, gdzie restauracje, bary, sklepy otoczone zielenią i fontannami zachęcały do spacerów. Arizona Center pociągnęło za sobą kilka podobnych inwestycji. Niestety, w skali ogólnomiejskiej próby te przyniosły niewielkie efekty, przesuwając jedynie masowy exodus z centrum o kilka godzin⁷.

Ale załazek padł, co uwidoczniło się w malutkim rejonie centrum, Roosevelt Row. Okolica, która słynna była przez lata jako epicentrum narkomani i przestępczości, stała się ostoją sztuki. Powstały w niej

galerie, w których często mieszkali ich właściciele. Stworzony został pierwszy model całodobowego miasta, gdzie praca i życie łączyły się w jednym miejscu. W dodatku festiwal sztuki zwany Annual Detour, rozpoczęty w 1988 r., przyciąga teraz tysiące miłośników sztuki. Przemianowany w 1994 r. na First Friday Artwalk – odbywający się w każdy pierwszy piątek miesiąca stał się największym comiesięcznym festiwalem sztuki w Stanach Zjednoczonych, zwiększył zainteresowanie centrum oraz życiem niezależnym od samochodu. Obok galerii pojawiły się bary, kawiarnie, restauracje oraz butiki – isierka w tunelu ciemnych bezludnych pozostałych dzielnic centrum.

Powoli, ale konsekwentnie, obszar rehabilitowanych przestrzeni publicznych powiększał się. Dziś, chociaż nie można mówić jeszcze o ożywieniu całego centrum, to jednak duża jego część przypomina metropolii w tradycyjnym tego słowa znaczeniu.

Miasta, które rozwijały się na bazie historycznych początków, gdzie brak łatwo dostępnych pojazdów kołowych zmusił mieszkańców do koncentracji wokół podstawowych funkcji urbanistycznych nie znają problemów, które dotyczyły nowe miasta na pustyni.

Schemat rozwoju centrum Phoenix, szczególnie w końcu lat 90. i w pierwszej dekadzie XXI w. ukazuje porażkę próby kierowania rozwojem miasta jedynie poprzez manipulowanie warunkami jego zabudowy. By skłonić ludzi do mieszkania w centrum w mniejszym, bardziej europejskim typie zabudowy, musiał nastąpić złożony proces, skupiający wiele równoległych działań. Wzrastające ceny paliwa, zagwarantowanie bezpieczeństwa oraz pogłębianie się świadomości społecznej o ekologicznych zagrożeniach dla naszej planety, wsparte przez rozwój zbiorowej komunikacji miejskiej, były katalizatorami w urbanistycznej przemianie Phoenix. Wszystkie te zmiany dokonały się na przestrzeni ostatniej dekady, kiedy to scentralizowany europejski styl życia zaczął w dynamicznym tempie znajdować naśladowanie w wielu miastach Ameryki, także i w Phoenix. Niemalże kultowy stał się pieszy styl życia, skupiający się w centrum, gdzie do elementów życia codziennego (pracy, sklepu), a także do rozrywki (baru, restauracji) można dojść pieszo lub dojechać kolejką.

Od początku tego stulecia liczba projektów zabudowy mieszkaniowej wprowadzających gęstszą niż do tej pory zabudowę do centrum jest zaskakująca. Powstające nowe modele urbanistyczne – choć znane w starych miastach amerykańskich, takich jak Nowy Jork czy Boston, zbudowanych na europejskich modelach – są nowością w Dolinie Słońca.

Do niedawna ograniczone do nieczęsto kursujących autobusów Phoenix było największą metropolią nieposiadającą zróżnicowanych systemów komunikacji miejskiej. Mimo, że wstępne rozmowy o stworzeniu miejskiej kolejki odbywały się już w 1985 r., to dopiero w grudniu 2008 r. otwarta została pierwsza 20-milowa część systemu. Od niedawna dzięki nowemu połączeniu kolejką, podobnie jak w Phoenix, rozwija się również centrum satelitarne miasta Tempe. Ten nowy dla Doliny Słońca rozwój komunikacji stwarza dalsze udogodnienia dla scentralizowanej architektury miasta: w budowie jest obecnie 11 500 apartamentów do wynajęcia i 17 000 mieszkań na sprzedaż. „Spodziewamy się dodatkowych 10 000 mieszkań [także przyp. aut.] w skoncentrowanej zabudowie wielorodzinnej w następnej dekadzie” – powiedział Mark Forrester w rozmowie na temat rozwoju miasta⁸.

Jednym z kanonów urbanistyki jest zasada, że wielkie uniwersytety dobrze funkcjonują a miasta rozwijają się, gdy centra akademickie są zlokalizowane wewnątrz centrów miejskich. Na ogromnym obszarze Arizony uniwersytet Arizona State University powstał w mieście sąsiadującym z Phoenix jako Tempe Normal School for Arizona Territory w 1885 r. W ostatnich latach jednak, po wielu nieudanych próbach, jego znaczna część została przeniesiona do Phoenix, by zaznaczyć obecność w jednym z największych amerykańskich nowych miast⁹. Wspierany przez rozwój centrów uniwersyteckich, takich jak Walter Cronkite School of Journalism czy Wydział Biotechnologii, ASU dodaje centrum Phoenix nie tylko młodzieńczości, ale również ożywia jego aspekt intelektualny. „Wyobraźmy sobie campus, który jest częścią miasta i który obejmuje kulturalną, socjalną i fizyczną stronę urbanistycznej tkanki centrum w XXI wieku” – powiedział Michael M. Crow, prezydent ASU. Uniwersytet od lat próbował osiedlić się w Phoenix, ale małe ośrodki, w których odbywały się zajęcia były zbyt trudno dostępne. Od lat 80. istniało wiele prób współpracy, ale bez skutków. Teraz znowu ASU chce być partnerem Phoenix w budowie nowoczesnego, tętniącego życiem kampusu uniwersyteckiego jako część planu by uczestniczyć w ożywieniu i rehabilitacji

miejskiego centrum. Miasto wykupiło doskonale zlokalizowany teren, aby ASU, jeden z większych uniwersytetów w Stanach, mógł zrealizować plany zrzeszenia 92,000 studentów w Phoenix i Tempe do 2020 r.

Teraz, kiedy 20-minutowy przejazd kolejką, to jedyne, co dzieli Phoenix i Tempe, plany te wydają się zupełnie realne. Prezydent miasta Phoenix Phil Gordon liczy, że inwestycja w edukację jako element rozwoju centrum spowoduje, że Phoenix będzie miastem, w którym ludzie mieszkają, pracują, uczą się i bawią na skalę ogólnomiejską, a nie jedynie podzielone wysepkami tętniącymi życiem¹⁰.

Architektonicznym i urbanistycznym przemianom miasta towarzyszą również przez ostatnie lata zmiany społeczne wynikające ze stylu życia i myślenia jego mieszkańców. Po części przyczyniły się one do powrotu do dawnych tradycji miasta. W 2005 r., do centrum Phoenix zawitał po wielu dekadach cotygodniowy targ ze świeżymi owocami i warzywami – często z lokalnych, organicznych upraw. Tak jak mieszkający w Nowym Jorku czy San Francisco, tak i mieszkańcy centrum Phoenix będą mieli możliwość robienia zakupów tam, gdzie mieszkają. Po raz kolejny kolejka elektryczna miała wpływ na lokalizację targowisk. „Wprowadziłam się do miasta 30 lat temu, kupowaliśmy owoce i warzywa bezpośrednio od farmerów na zachodniej stronie miasta,” wspomina Sharon Salomon. „Było to blisko domu. Podobało mi się to, że kupuję bezpośrednio od osoby, która wyprodukowała jedzenie”. To skończyło się, gdy odległości stały się trudne do pokonania, a wielkie centra handlowe wyparły rodzinne inicjatywy. Teraz lokalne inicjatywy znów są wspierane przez mieszkańców, często młodych i ekologicznie uświadomionych, profesjonalnie pracujących ludzi, którzy chętnie unikają centrów handlowych na korzyść dzielnicowych targów, oferujących zdrowe produkty bez hormonów i konserwantów¹¹.

Tak zatem, po dekadach szalonego rozwoju „rozlewającej się” coraz głębiej w pustynię i otaczającą ją góry niskiej zabudowy, Phoenix zaczęło się wzbijać, zmniejszając obszar, poprzez skoncentrowanie ludności w centrum i zostawiając naturze to, co jej: niewielkie połacie pustyni, które jeszcze gdzieś tam zostały. Zamiast łączyć się z Tucson, „nawleczone” na nią komunikacji miejskiej elementy konglomeracji rosną w górę, intensyfikując istniejącą tkankę miejską i nadając jej charakter metropolii – tym samym wreszcie spełniając długoletnie aspiracje Phoenix.

Przypisy

- ¹ Gammage, Grady and Fink, Jonathan, *The Phoenix Experiment*, www.west.stanford.edu/events/edge_conference/metrowestshouthwest.html (data odczytu 1.03.2004).
- ² Sommer, Robin Langly, *Frank Lloyd Wright, American Architect for The Twentieth Century*, Brompton Books Corporation, 1993, s. 8, 27, 28
- ³ Encarta, *Phoenix Metropolitan Area*, [http://encarta.msn.com/encyclopedia_761577504/phoenix_\(city_arizona\).html](http://encarta.msn.com/encyclopedia_761577504/phoenix_(city_arizona).html) (data odczytu Sierpień 2009).
- ⁴ Reagor, Cathrerine, *When Phoenix, Tucson merge*, *Arizona Republic*, <http://www.azcentral.com/arizonarepublic/news/articles/0409merge0409.html> (data odczytu 9.04.2006).
- ⁵ Encarta, *Phoenix Metropolitan Area*, [http://encarta.msn.com/encyclopedia_761577504/phoenix_\(city_arizona\).html](http://encarta.msn.com/encyclopedia_761577504/phoenix_(city_arizona).html) (data odczytu sierpień 2009).
- ⁶ *Orpheum Theatre history – eight decades of evolution*, <http://phoenix.gov/conventioncenter/orphist.html> (data odczytu 24.11.2009).
- ⁷ Andrew Conlin, *New growth, new promise for downtown Phoenix*, <http://www.azcentral.com/arizonarepublic/viewpoints/articles/2008/10/05/20081005vip-conlin1005.html> (data odczytu 05.10.2008).
- ⁸ M. Forrester, *Phoenix Multifamily Rail system drawing renters*, market reports, <http://www.rebusinessonline.com/main.cfm?id=5053> (data odczytu 30.10.2008).
- ⁹ Hall, John Stuart, *Universities and Downtowns: Phoenix's Big Breakthrough*, 28 Listopad, 2008 Citiwire.net
- ¹⁰ Hardesty, Leah, *Phoenix voters approve funding for ASU downtown campus*, <http://www.asu.edu/news/stories/200603/20060315-phoenixcampus.htm> (data odczytu 15.03.2006).
- ¹¹ Sharon Salomon, *Downtown Phoenix Public Market*, http://www.foodconnect.org/phoenixmarket/photo_gallery/Downtown_Phoenix_Magazine_article-Sharon_Slamon.asp (data odczytu december 2007).

The story of Phoenix began when Jack Swilling, a prospector traveling to California, rested on a mountainside. Looking towards the Valley he saw abandoned irrigation networks built by the Hohokam Indians. He decided to rebuild the prehistoric settlement. Bi-sected by Salt River, a seasonal waterway, the city is surrounded, on all sides, by majestic mountain ranges. Its development began in the second part of the 19th century, but a major surge in the urban growth was brought on by the invention of modern air conditioning which helped alleviate the hot Arizona climate.

In the 50's of the 20th century chilled air stimulated the number of inhabitants in Phoenix to explode by 311%, beating all growth records in any American city. In the 1960's Phoenix had 439,000 residents¹. Vast expanses of low cost land paired with the raging influx of population allowed for nonchalance in urban planning introducing ideas like Broad Acre City – a concept, popularized by Frank Lloyd Wright with its key component – the oversized Ranch Style house². Low energy costs, lack of ecological awareness and concern about the wellbeing of the planet allowed Americans to get used to ample space for which they designed appropriately sized furniture and energy consuming appliances. Bigger implied better.

In 2008, after more than one million people moved to the Valley of the Sun in less than a decade, the Phoenix Metropolitan Area reached 4,281,899 inhabitants (1.3 million in Phoenix alone), placing it 12th in the rankings of largest cities in the US following Detroit–Warren–Livonia (Michigan) but ahead of San Francisco–Oakland–Fremont (California). A 40% growth was recorded nearly each year since the 1980's. Relaxed zoning laws which simplified annexation of virgin desert lands into the city fueled the rapid expansion. The possibility of Phoenix and Tucson merging within four decades became a feasible threat despite the 200 km distance that separates them³.

Single level track homes spilled endlessly throughout the Valley of the Sun, consuming inexpensive flat desert land. Currently Phoenix covers an area in excess of 1334 km² ⁴. Initially new freeways and wide comfortable streets attracted many to the city. But, growth soon outpaced construction. Road less desert developments did not deter home-owners; „desert living” became the new allure. The ever-so popular single family home had a questionable affect on the urban shape and functionality of this new city. During the 1950's population boom, the local theater almost fell victim to the growth. Orpheum Theater, built in 1927 to host traveling vaudeville shows was turned into a cinema to attract a larger audience. The growing population chose television over distant attractions offered by the city center: the Orpheum remained deserted⁵.

For many decades downtown Phoenix was rather symbolic, housing just a few awkward skyscrapers spiking out of the flat desert. The Valley Center (now Chase Bank) towered like a giant over other buildings, 40 stories high – a dwarf in comparison with the world standard. While the center had all the necessary urban infrastructure like a symphony hall, conference center, theater, and parks its streets were erily empty after office hours.

Finally in the 80's officials decided that Phoenix needed to tame urban sprawl or be suffocated by traffic and pollution. Planners proposed several new growth directions aiming to revitalize the center, populated mostly by the homeless who attempted to stay near social aid centers. City officials guaranteed funds for the revitalization efforts. Phoenix Library, the Arizona Science Center and the renovation and expansion of Phoenix Art Museum were part of the plan in addition to the introduction of new uses which could help breathe life into the empty city streets. Arizona Center was finished in the 90's. Its restaurants and shops as well as the cool breeze from countless fountains became an instant hit. Many similar developments followed but they became local attractions unnoticed on an urban scale and only delayed the mass exodus from downtown by a few hours⁶.

However, a seed was planted. This new idea of downtown living caught on and flourished in a small district called Roosevelt Row. The neighborhood formerly known as the epicenter of crime became a cradle for art. Galleries sprouted along main streets supported by bars, cafés, shops and apartments on floors above. In this small neighborhood work and life co-existed. Additionally the art walk, initiated in 1988, called Art Detour has been attracting thousands of art lovers. Taking place on the first Friday of each month, it is now the largest art walk in the country. It has been raising awareness and interest in life independent from cars. Roosevelt Row shines like a bright light at the end of the cities deserted

downtown streets. The rehabilitation of downtown, fueled by this small scale success proceeded slowly but steadily, block by block. Today, unlike 30 years ago, Phoenix resembles a traditional urban network.

The problems faced by this young city and similar modern American cities are not known to urban developments with much longer histories, which flourished before the car era. Inhabitants were naturally forced to concentrate near urban functions thus avoiding uncontrollable sprawl.

The growth of Phoenix in the last decade of the 20th century and at the beginning of the 21st illustrates a failure of city planning through zoning. Many simultaneous processes were needed to convince inhabitants to give up their suburban home and accept a compact urban lifestyle. Growing gas prices, increased security in rehabilitated downtown as well as the growing ecological awareness and concern for the well being of the planet were major contributors. The development of public transportation was the catalysts which empowered this urban transformation. Within the last decade the concentrated European urban life quickly found followers in many American cities including Phoenix. A pedestrian lifestyle became fashionable, downtown living a hip trend. Now that the rehabilitation brought transportation, living, shopping and entertainment together, the fashionable was also convenient.

The new century was marked by an astonishing number of new residential developments that introduce much higher densities downtown. Urban models based on European examples, popular in large American cities like New York or Boston and previously unknown in Phoenix became popular in the Valley of the Sun.

Until recently, limited to bus service, Phoenix was one of the largest cities not equipped with diversified public transit. Initial talks about the introduction of a secondary means of transportation, in this case, a light rail system began in 1985. The first 20 mile segment of the rail system opened in December of 2008. This seemingly small change accelerated the development of Phoenix but also had a significant impact on satellite cities, particularly Tempe. The improved transportation system opened new opportunities for centralized development. Some 11,500 rental units and 17,000 condos for sale are currently being built in Phoenix. "Approximately 10,000 new housing units are expected in this area over the next decade" – said Mark Forrester in a conversation about the development of the city⁷.

One of the major urban planning principles says that university centers thrive and cities prosper when academic centers are located within the urban structure. Arizona State University was created in 1885 as the Tempe Normal school covering the immense Arizona territory. The large school made several attempts at expanding into Phoenix but only recently a portion of it found a home in its heart⁸. The university with the department of Biotechnology and the Walter Cronkite School of Journalism among others has been a vital force supplying downtown Phoenix with an endless influx of youth and vitality, constantly growing and expanding. It also adds an intellectual aspect to the downtown life. "We envision a campus that is embedded within the city and embraces the cultural, social and physical setting of urban downtown in the 21st century" Crow, the president of ASU says. For years the university has been trying to find a home in Phoenix but the small centers, in which classes took place, were too difficult to access. The cooperation between the city of Phoenix and the university started in the 80's, but without substantial results until now. Currently the city and ASU are truly ready to partner up in the construction of a vibrant and modern university center which would contribute to the ongoing revitalization of downtown. The city purchased a superbly located lot to aid the expansion that will help ASU grow to be one of the largest universities in the United States, accommodating 92,000 students by 2020.

Ever since a 20 minute light rail ride is what separates Phoenix from Tempe those plans became much more real. Phoenix Mayor, Phil Gordon hopes that the investment into education as an element of urban development will make Phoenix and not only its small thriving districts a city where people live, work and learn⁹.

In addition to urban and architectural changes the last decade brought on lifestyle adjustments. Old, long gone traditions could now return. In 2005 a farmers market reopened in the downtown area. After decades of inactivity fruits and vegetables are brought weekly from local farms. Just like the inhabitants of New York or San Francisco, Phoenixians too have the ability to shop close to where they live. Here again the light rail influenced the location of the markets. "When I moved to Phoenix some 30 years ago, small farms surrounded our West Phoenix neighborhood. We used to buy fruits and

vegetables from a farmer-owned produce stand a few blocks from our house,” remembers Sharon Salomon. “I appreciated buying directly from the person who had grown the food” This trend was interrupted by expansion when distances became too great and large shopping centers eliminated family enterprises. Now local business is supported by the local population – often young, ecologically savvy professionals who avoid the great shopping mall in favor of local markets offering healthy, organic and earth friendly produce¹⁰.

After decades of rapid invasive low-rise growth into the desert and surrounding mountains Phoenix redirected its evolution and is well on the way to becoming the metropolis it aspires to be. Instead of connecting with Tucson, joined by a network of public transportation, Phoenix and satellite cities grow skyward increasing density and reducing sprawl.

Endnotes

- ¹ Gammage, Grady and Fink, Jonathan, *The Phoenix Experiment*, www.west.stanford.edu/events/edge_conference/metrowestshouthwest.html (data odczytu 1.03.2004).
- ² Sommer, Robin Langly, *Frank Lloyd Wright, American Architect for The Twentieth Century*, Brompton Books Corporation, 1993, s. 8, 27, 28
- ³ Encarta, *Phoenix Metropolitan Area*, [http://encarta.msn.com/encyclopedia_761577504/phoenix_\(city_arizona\).html](http://encarta.msn.com/encyclopedia_761577504/phoenix_(city_arizona).html) (data odczytu Sierpień 2009).
- ⁴ Reagor, Cathrerine, *When Phoenix, Tucson merge*, *Arizona Republic*, <http://www.azcentral.com/arizonarepublic/news/articles/0409merge0409.html> (data odczytu 9.04.2006).
- ⁵ Encarta, *Phoenix Metropolitan Area*, [http://encarta.msn.com/encyclopedia_761577504/phoenix_\(city_arizona\).html](http://encarta.msn.com/encyclopedia_761577504/phoenix_(city_arizona).html) (data odczytu sierpień 2009).
- ⁶ *Orpheum Theatre history – eight decades of evolution*, <http://phoenix.gov/conventioncenter/orphist.html> (data odczytu 24.11.2009).
- ⁷ Andrew Conlin, *New growth, new promise for downtown Phoenix*, <http://www.azcentral.com/arizonarepublic/viewpoints/articles/2008/10/05/20081005vip-conlin1005.html> (data odczytu 05.10.2008).
- ⁸ M. Forrester, *Phoenix Multifamily Rail system drawing renters*, market reports, <http://www.rebusinessonline.com/main.cfm?id=5053> (data odczytu 30.10.2008).
- ⁹ Hall, John Stuart, *Universities and Downtowns: Phoenix's Big Breakthrough*, 28 Listopad, 2008 Citiwire.net
- ¹⁰ Hardesty, Leah, *Phoenix voters approve funding for ASU downtown campus*, http://www.asu.edu/news/stories/200603/20060315_phoenixcampus.htm (data odczytu 15.03.2006).
- ¹¹ Sharon Salomon, *Downtown Phoenix Public Market*, http://www.foodconnect.org/phoenixmarket/photo_gallery/Downtown_Phoenix_Magazine_article_Sharon_Slamon.asp (data odczytu december 2007).

II. 1. Płaskie miasto, panorama z podnóża Piestewa Peak (dawniej: Squaw Peak) Phoenix, Arizona 2007

III. 1. Flat city, a panoramic view of Phoenix taken from Piestewa Peak (former Squaw Peak), Phoenix, AZ 2007

II. 2. Valley Center, obecnie Chase Center powstały w 1973 r. ma 147 m wysokości i 40 pięter. Nadal pozostaje najwyższym budynkiem w Phoenix, 2008

III. 2. Valley Center, currently Chase Center was erected in 1973 and measures 147m at 40 stories. To this day it remains the tallest building in Phoenix, 2008

II. 3. Nowa, coraz wyższa zabudowa miasta Phoenix, Arizona 2009

III. 3. New, ever so much taller city scape, Pheonix, Arizona 2009

II. 4. Kolejka miejska w Phoenix, łącząca centrum z miasteczkiem studenckim w Tempe Phoenix, Arizona 2009

III. 4. Light rail connecting Tempe, home to Arizona State University and Pheonix. Phoenix, Arizona 2009

II. 5. Miasteczko uniwersyteckie Tempe, Arizona 2009

III. 5. University campus Tempe, Arizona 2009